

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкрито суть поняття «креативність», досліджено взаємозв'язок ступеня вияву креативності з самооцінкою та подано рекомендації практичним психологам і педагогам щодо діагностування та розвитку творчих здібностей учнів засобами навчально-виховного процесу. Доведено, що креативність можна і треба розвивати, вона не є безпосередньо пов'язана з рівнем інтелекту.

Ключові слова: творчість, креативність, творчі здібності, самооцінка, розвиток творчого мислення, навчально-виховний процес.

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко розвивається і ставить перед людьми нові завдання та виклики, що спонукають до внутрішніх і зовнішніх трансформацій. Розвиток науки та розширення інформаційного простору, виникнення нових професій, пересиченість людей продуктами мас-маркету й інтерес, що зростає до унікальних товарів, послуг, стилів, дизайнів тощо підвищують рівень конкуренції та посилюють темп можливих змін, які стосуються всіх можливих аспектів життєдіяльності людини. З одного боку, така ситуація надає більше можливостей для самореалізації та самовираження особистості в будь-якій галузі життя. З іншого – сьогодення висуває дуже високі вимоги щодо здатності ухвалювати нестандартні рішення, розробляти та реалізовувати оригінальні ідеї, застосовувати гнучкість у поведінці для вирішення різних завдань. Така ситуація має тенденцію до зростання, і вміння мислити нестандартно, креативно з кожним роком частіше переходитиме з категорії «оригінальність» і «ексцентричність» у категорію «буденна необхідність».

У психологічних дослідженнях немає єдиної думки щодо природи креативності. Незважаючи на значну кількість досліджень, спрямованих на вивчення різних аспектів креативності, невіршеними залишаються такі питання: чи є креативність вродженою якістю, чи її розвиток залежить від виховання або навчання? Чи є креативність виявом закладених природою здібностей, чи вона продукт інтелектуальної діяльності? Які чинники впливають на розвиток нестандартного мислення? Як виховувати дитину, щоб розвивати в ній уміння нестандартного мислення?

Стан дослідження. Нині є чотири основні підходи до розуміння феномену креативності. Згідно з першим, якого дотримувалися Т. Амабайл, Х. Гарднер, В. Дружинін, К. Тейлор, П. Торранс, креативність є продуктом творчої діяльності. Послідовники другого підходу, до яких належать С. Бірюков, Т. Тихомірова, В. Дружинін, вважають креативність результатом впливу зовнішніх умов. Ф. Баррон, Р. Джонс, Д. Дьюї, П. Ленглі, Я. Пономарьов, П. Торранс, З. Фрейд, Дж. Уоллес наполягають на тому, що креативність є повністю творчим процесом. Представники четвертого підходу пов'язують креативність з інтелектуальними здібностями та особистістю креатора. До них належать Г. Айзенк, Г. Альтшуллер, Д. Векслер, Х. Гоу, Р. Кеттелл, А. Маслоу, І. Павлов, К. Роджерс, Р. Стернберг, К. Юнг.

Нещодавно з'явилося чимало праць із питань розвитку нестандартного мислення та креативності. Е. Де Боно, Дж. Кемерон, Остін Клеон Павло Лем, Жанна Лідтка та Тім Огілві, Майкл Ліпсон, Твайла Гарп й інші автори, які мають значний досвід роботи в індустрії моди, кінематографу, рекламного бізнесу, маркетингу, сфері ІТ, які працювали консультантами з розвитку персоналу у великих всесвітньовідомих корпораціях, психотерапевти та бізнес-тренери стверджують, що креативність – це те, що піддається розвитку. Але питання розвитку креативності в дітей і молоді у навчально-виховних закладах є недостатньо дослідженим.

Відповідно, **мета** статті – дослідити можливості розвитку креативності учнів засобами навчально-виховного процесу.

Виклад основних положень. Слово «креативність» (від лат. *creatio, creare*) означає створення, творіння, сотворіння. Поняття «креативність» позначає творчу, конструктивну, новаторську діяльність. Творчість виконує трансформаційну функцію та становить глибинну галузь психічних процесів людини, основу внутрішнього механізму таких когнітивних процесів, як увага, сприйняття, мислення, пам'ять, уява. Вперше поняття «креативність» використав 1922 року Д. Сімпсон. Цим терміном він окреслив здатність людини відмовлятися від стандартних способів мислення. Незважаючи на те, що значна кількість людей визнає креативність одним із головних чинників успіху в різних видах діяльності, визначення поняття креативності залишається багатоваріантним, неточним і залежить від контексту його використання. Л. Б. Єрмолаєва-Томіна визначає креативність як особистісну якість, яка ґрунтується на розвитку вищих психічних функцій, коли творчість, як автоматизована навичка, включається у всі види діяльності, поведінки, спілкування, контакту з середовищем. Вона вважає, що креативність на 95% формується завдяки впливу соціального середовища,

його ціннісних орієнтацій, вимог до людини, організації інформаційного потоку та цільового напрямку всіх видів діяльності, починаючи з навчальної [1, с. 65].

Творчий процес ґрунтується на роботі несвідомого та підсвідомого. «Продукти» такої творчості наочніше виявляються в самовільній, несвідомій творчості дітей, яка за власним механізмом ідентична розвитку, що відбувається в живій природі. У дорослої людини вона переміщується в підсвідоме, яке містить індивідуальний життєвий досвід. У підсвідомості для творчості є найсприятливіші умови через вирівнювання за силою та важливістю всіх зафіксованих об'єктів і подій, зміщення часових інтервалів, що не може відбуватись у свідомості. Тому вирішення проблем, відкриття закономірностей, виникнення ідеї найчастіше відбувається на рівні підсвідомості. Результати такої роботи приходять у свідомість людини раптово, у виді готового рішення, «магічного» синтезу, осяяння, інсайту.

У разі формування креативності відбувається злиття свідомого та підсвідомого в певну нову форму – надсвідоме, яке інтегрує в собі найбільш узагальнені механізми проходження творчого процесу в згорнутому виді, коли в акті сприйняття відбувається трансформація об'єкта в художній образ, відкриття закономірностей чи вирішення проблеми.

Творчий процес відбувається у трьох основних фазах: підготовчій, пошуковій, виконавчій. Перша фаза пов'язана з контактом із середовищем і вмінням бачити «необхідність», «потрібне майбутнє», ставити проблеми, задавати собі запитання та висувати ідеї. Друга пов'язана з мисленневою переробкою, пошуком способу вирішення проблеми. Третя – з втіленням знайденого рішення у конкретний продукт. Здібність до кожної фази може бути виражена в людини по-різному. Є люди, яких називають «генераторами» ідей, здатних висувати їх, але не вирішувати, других – розробниками, а третіх – «виконавцями» – здатних творчо втілювати ідеї у конкретний продукт. Креативність виявляється в успішному втіленні всіх трьох фаз – умінні самостійно бачити та ставити завдання, вирішувати їх та творчо втілювати в певний результат.

Окрім того, творчість може виявлятися в одному виді діяльності, який збігається зі спеціальними здібностями до неї. Кожен вид творчості: науковий, організаційний, конструктивно-технічний, художній має власний, специфічний об'єкт пошуку, процес, продукт. Оволодіння творчими навичками в конкретній професії не робить їх такими, що переносяться на інші види діяльності. Креативність як особистісна характеристика виявляється головню в тому, що людина

вкладає творче начало у всі види діяльності. Отож креативність – це особистісна якість, яка ґрунтується на потенційних можливостях кожної людини, актуалізації потреби, що не усвідомлюється, бути неповторною індивідуальністю, вільною, але такою, яка приєднується до загального через продукти своєї творчості, гармонійно поєднує в собі індивідуальні та соціально-значущі інтереси.

Структуру креативності можна визначити як оптимальний розвиток усіх потенційних можливостей індивідуальності та особистості [1, с. 67]. Креативність містить також здатність до синтезу і самовпевненість, щоб не боятися виступати з новаторськими ідеями і робити помилки, не зважаючи на критику.

Прихильники теорії ієрархії потреб за А. Маслоу, обґрунтовуючи творчі процеси особистості, пов'язують їх із потребою особистості в самоактуалізації. Вона, як вони гадають, стає домінантною та такою, що визначає поведінку, за умови, що особистість володіє високим рівнем спонтанності, чуттєвості щодо відгуків на зовнішні впливи, здатність позитивно приймати інновації. В ієрархії потреб А. Маслоу потреба в творчості належить до потреб вищої ланки [2].

Креативність як здатність до творчості може бути виражена в двох формах – потенційній (творчий потенціал) та актуальній (творча активність). Творчий потенціал – це особливості особистості, що сприяють реалізації творчих здібностей. Такими особливостями є: мотиви, інтелект, емоційно-вольові якості, компетентність, духовність і моральність [3].

Процес креативної діяльності пов'язаний із такими психічними процесами, як: пам'ять, увага, уява, мислення, інтуїція. Суттєвими умовами актуалізації цієї здатності є самоволодіння, впевненість у собі, мотивація, рівень естетичного розвитку, почуття гумору, вміння деталізувати образи, виділяти необхідне, перебудовувати на нове, інтелектуальний рівень, екзистенційні та комунікативні параметри, компетентність.

У своїй книзі «Серйозне творче мислення» Е. Де Боно висловлює думку про те, що творчість – це те, чого можна навчитись. Але людям з високим рівнем IQ не завжди це може вдатися через те, що інтелект буде внутрішнім критиком, який блокуватиме нестандартні, «легковажні» ідеї, вважаючи їх абсурдними. Заразом людина з нижчим рівнем інтелекту може таку ідею висловити і таким чином випередити «інтелектуала». В такому разі високий рівень IQ може стати на заваді в генеруванні та висловлюванні нестандартної ідеї, так само, як і перешкоджати виходу за межі відомого, щоб знайти оригінальне рішення. Е. де Боно пропонує розглядати інтелектуальні здібності як певний

потенціал, якість використання якого залежить від його володаря. «Навички творчого мислення – складова частина вміння думати взагалі, але навчитися творчості можна лише цілеспрямовано...» [4, с. 68].

Нині дослідники здебільшого виділяють чотири показники креативності: швидкість; гнучкість; оригінальність; розробленість. Є дослідження, які показують, що майже всі ці характеристики пов'язані між собою.

М. А. Холодна запропонувала власний комплекс властивостей інтелектуальної діяльності: «швидкість» – кількість ідей, що виникають за одиницю часу; оригінальність – здатність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, типових відповідей; сензитивність до незвичних деталей, суперечностей і невизначеності, а також готовність гнучко та швидко переключатися з однієї ідеї на іншу; метафоричність – готовність працювати в фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для вираження думок, а також вміння в простому бачити складне та навпаки [5].

Є дослідники, які вважають процес креативності специфічним для різних галузей діяльності та знань. З огляду на це, розрізняють інтелектуальну та художню креативність, а також підприємницьку, яка відображає потребу створювати новий продукт, нові послуги, організації. Розрізняють також велику і малу креативність. Перша пов'язана з досягненнями, які вплинули на культуру та суспільство; друга стосується повсякденного життя та буденних ситуацій. Також наголошують на комунікативній креативності, під якою розуміють вияв креативності у співробітництві з іншими людьми в процесі творчої діяльності, здатності мотивувати творчість інших і акумулювати їх творчий досвід. Окрім того, виділяють когнітивну та особистісну креативність [3].

А. Маслоу поділяє креативність на два види: талант і самоактуалізація. Він вважає, що остання є поширенішою та має тісніший зв'язок із особистістю, виявляється у повсякденному житті не тільки у великих і очевидних продуктах творчості, а й численних інших способів (наприклад, у специфічному почутті гумору, схильності робити щось творчо) [3].

П. Торренс перелічив умови, які гальмують вияв і розвиток креативності в дитинстві: орієнтація на успіх (дитина боїться дати неправильну відповідь) і уникнення ризику; орієнтація на думку однолітків (боїться виглядати оригінальною, незвичайною); фіксація на стереотипах статевої ролі; уявлення оточуючих дорослих про креативність як відхилення від норми; заборона питань і обмеження ініціативи; жорстке розмежування трудової та ігрової активності дитини тощо [6, с. 298].

Діагностичне дослідження проводилося на базі Львівського художнього ліцею при Львівській національній академії мистецтв. Метою було виявлення індивідуально-психологічні особливостей учнів старшого шкільного віку, дослідження рівня їх самооцінки, її взаємозв'язок із виявом у них здібностей до креативності. Група досліджуваних складалась з учнів старших класів віком 13–15 років. Кількість учнів, які взяли участь у дослідженні, становила 50 осіб (41 дівчина та 9 хлопців). Застосована методика «Самооцінка творчих здібностей» (О. Тунік), яка дає змогу визначити чотири види особливостей, притаманних творчій особистості: допитливість, уява, схильність до ризику, вирішення складних завдань (складність), і з'ясувати, наскільки творчою особистістю вважає себе дитина. Використовувалася також методика «Ескізи», яка дала можливість оцінити оригінальність, нестандартність мислення, вміння виходити за межі відомих моделей та стандартів. Також вона показує рівень розвитку уяви, гнучкості та швидкості мислення.

Методика «Самооцінка творчих здібностей» (О. Тунік) показала, що діти здебільшого мають потенціал і схильність до креативності. Навіть учні зі заниженою самооцінкою високо оцінюють власні творчі здібності. З цих дітей 18% оцінюють власні творчі здібності на рівні «вище середнього». Отже, можемо стверджувати, що для вияву креативності треба працювати в напрямі розвитку психологічно-особистісних чинників, необхідних для поштовху та розкриття креативних здібностей.

Основна частина опитаних за методикою «Ескізи» використовувала у своїх малюнках готові, придумані кимось іншим, персонажі та предмети. Найчастіше в малюнках траплялися герої художніх і мультиплікаційних фільмів, емблеми та символи, які вони використовують і які стосуються їх історій. Їх було майже в 1,5 рази більше, ніж малюнків на іншу «популярну» тему, «Всесвіт»: Сонце, Земля, Місяць, Сатурн, Космос. Третью за чисельністю використання була категорія, яка містила варіації на тему квітів. Також часто для виконання завдання використовувались окуляри, очі, звірятка. Загалом рівень оригінальності ідей виявився невисоким.

На основі порівняльного аналізу робіт учнів кожного окремого класу виявлено, що оригінальність і розробленість малюнків у дітей 8 класу становить 30%; в 9 класі цей показник збільшується до 46%; в 10 класі – до 77%. Тобто спостерігається динаміка зростання вияву креативності з переходом у старші класи. Можливо, це пов'язано зі специфікою навчального закладу художнього спрямування, де, на відміну від середньостатистичних загальноосвітніх закладів, значна увага

приділяється розвитку креативності в учнів, створенню простору та сприятливих умов для розвитку нестандартного бачення світу, генерування нових ідей, самовираження через творчість, що сприяє підвищенню оригінальності мислення.

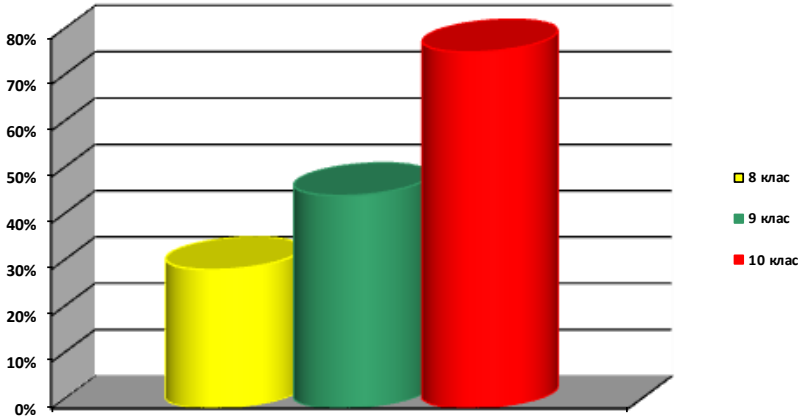


Рис. 2.5. Показники вияву креативності в учнів 8–10 класів за Методикою «Ескізи», %

Оскільки діти проводять здебільшого свій час у школі, а відтак, система освіти загалом та педагогічний колектив кожної школи зокрема, найбільше впливають на розвиток і становлення дитини як особистості, ми вважаємо, що для розвитку креативності в дітей має бути розроблена система навчання, яка б цьому сприяла. Зважаючи на всі проблеми та складнощі, які є в системі сучасної освіти, згодом така система навряд чи буде впроваджена в школах. Тому одним зі способів корекційної роботи з дітьми може бути залучення шкільного психолога для проведення з ними низки заходів, що сприятимуть внутрішнім трансформаціям, які позитивно вплинуть на розкриття в учнях потенціалу до розвитку та вияву креативності.

Робота спеціаліста полягатиме у двох сферах: діагностичній та практичній. Є чимало методик, які дають змогу провести діагностику психологічно-особистісних особливостей дитини, її емоційного стану, когнітивних здібностей та їх впливу на поведінку та самовираження дитини. Проведення таких досліджень дозволить побачити аспекти особистості дитини, які потребують уваги і розвитку для того, щоб вона відчувала себе вільнішою у самовираженні та могла знаходити

оригінальні, індивідуальні, притаманні тільки їй рішення. Це може стосуватись і виконання певного завдання, і рішень, пов'язаних із життєвими ситуаціями, в які потрапила дитина. Результати таких досліджень дадуть можливість психологу створити програми, які сприятимуть заповненню цих «білих плям» і, в разі потреби, психологічній корекції.

Систематичні заняття з дітьми, спрямовані на розвиток нестандартного мислення, пошук оригінальних ідей, не тільки дадуть поштовх і сталий прогрес у розвитку креативного мислення, а й спонукатимуть дітей до процесу пізнання, до підвищення відчуття самоцінності, впевненості в собі, IQ, EQ. Такі заняття можуть готуватись і психологічною службою навчального закладу окремо, і співпрацюючи з педагогічним колективом. Форма занять може бути різною: гра, тренінг, семінар, майстер-клас, тематичний проект, квест тощо.

Висновок. Зауважимо, що креативність є суперечливим явищем, в якому задіяні психоемоційні, нейрофізіологічні та психофізіологічні процеси. Креативність як явище є необхідною умовою для розвитку й окремої особистості, й людства загалом. Вияв як спосіб самовираження в сучасному світі стає актуальнішим і важливішим.

Креативність пов'язана з такими психологічно-особистісними особливостями, як: інтелект, увага, уява, пам'ять, впевненість у собі, здібності, вміння аналізувати, синтезувати та інтегрувати інформацію; вміння деталізувати та обирати з отриманих елементів ті, які можуть бути основою для створення чогось нового. Також важливими є мотивація, самооцінка, самоцінність, лідерські якості, гнучкість мислення. Всі зазначені якості підлягають розвитку в процесі виховання та навчання. Тому необхідно стверджувати про педагогічно-виховні методи, які сприятимуть створенню основи для розвитку в дитини творчих здібностей, нестандартного мислення: виконання комплексних завдань, залучення дітей до проектів, в яких вони думатимуть, прийматимуть рішення, знаходитимуть відповіді, аналізуватимуть, братимуть на себе відповідальність, виявлятимуть лідерські якості, діятимуть по-новому, генеруватимуть та обмінюватимуться ідеями тощо. Такий підхід до навчання сприятиме збільшенню інтересу до процесу здобуття знань і стане здобутим досвідом, який матиме практичне застосування у житті дитини, а відтак є ціннішим, ніж запам'ятовування фактів, цифр, готових рішень.

Результати проведеного дослідження показали, що креативність – це симбіоз інтелектуальних й особистісних чинників. Вияв мало залежить від самооцінки, оскільки діти, які показали високий рівень креативності, мали різну самооцінку, але значною мірою від створено-

го в навчальному закладі середовища, сприятливого для розвитку нестандартного мислення і творчих здібностей учнів.

Отже, що розвиток креативності передбачає комплекс чинників, які повинні взяти до уваги та застосувати в навчально-виховному процесі.

1. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества / Л. Б. Ермолаева-Томина. – М.: Академический проект; Культура, 2005. – 304 с.
2. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / А. Г. Маслоу. – СПб.: Издат. группа «Евразия», 1997. – 423 с.
3. Мей Р. Мужність творити: нарис психології творчості / Р. Мей. – Львів: Ініціатива, 2001. – 123 с.
4. Боно Э. Латеральное мышление / Э. Боно. – СПб., 1999. – 209 с.
5. Холодна М. А. Психология интеллекта: парадокси дослідження / М. А. Холодна. – СПб., 2002. – 334 с.
6. Туник Е. Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты / Е. Е. Туник. – СПб., 1997. – 308 с.

Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Развитие креативности учеников в учебно-воспитательном процессе

Раскрывается суть понятия «креативность», исследуется взаимосвязь степени проявления креативности с самооценкой и приводятся рекомендации практическим психологам и педагогам по диагностированию и развитию творческих способностей учеников средствами учебно-воспитательного процесса. Акцентируется, что креативность можно и нужно развивать, она не связана непосредственно с уровнем интеллекта.

Ключевые слова: *творчество, креативность, творческие способности, самооценка, развитие творческого мышления, учебно-воспитательный процесс.*

Surmyak Yu. R., Kudryk L. G. The development of students' creativity in the educational process

The article reveals the essence of the concept of «creativity», examines the relationship between the degree of manifestation of creativity and self-esteemation, gives recommendations for practical psychologists and teachers about the diagnosis and development of pupils' creative abilities by means of the educational process.

It is shown that creativity is a controversial phenomenon, which involves psycho-emotional, physiological and neurophysiological processes. It is closely linked with such psychological and personal characteristics as intelligence, attention, imagination, memory, self confidence, skills, ability to analyze, synthesize and integrate information; ability to make details and choose from the obtained elements the one or ones that can be the basis for creating something new. Also motivation, self-esteem, self-worth, leadership qualities, flexibility of thinking are important. All these qualities can be developed in the process of education

and training. Therefore, the question of pedagogical and educational methods that promote the development of a child's creativity, unconventional, unordinary thinking is researched. It is shown that creativity can and should be developed; it is not directly related to the level of intelligence. The view that the expression of creativity does not dependent on the self-esteem, but largely depends on the created institution environment that is favorable for the development of innovative thinking and students' creativity skills is grounded. The idea that the phenomenon of creativity is a necessary condition for personal development is substantiated. The manifestation of creativity as a way of self-expression in the modern world is becoming more urgent and important, and this must be considered in the educational process.

Key words: *creativity, art, creative skills, self-esteem, development of creative thinking, educational process.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.923

**О. Г. Угрин,
А. О. Мушинська**

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Висвітлено проблематику лідерських якостей та емоційного інтелекту. Представлено емпіричні результати взаємозв'язку емоційного інтелекту та лідерських якостей студентів. Встановлено, що за період навчання у групи четвертокурсників зросли такі показники, як керування емоціями інших, внутрішньоособистісний інтелект, розуміння емоцій інших та власних, порівняно з показниками студентів першого курсу. Також виокремлено чотири типи студентів залежно від характеристик емоційного інтелекту та лідерських якостей.

Ключові слова: *емоційний інтелект, лідерські якості, студентська молодь.*

Постановка проблеми. Проблема лідерства є однією з найактуальніших у психології управління. У будь-якій групі є особистісні та ділові взаємовідносини, які повинні регулюватися. Можна з певністю стверджувати, що людина, яка керує поведінкою інших, повинна володіти лідерськими якостями. Не менш важливим є наявність емоційного інтелекту в майбутнього професійного лідера. Саме він дає